KONSTITUTSIYAVIY IJTIMOIY DAVLAT PRINSIPLARI DOIRASIDA UY-JOY DAXLSIZLIGI KAFOLATLARI VA MULKDOR HUQUQLARINI SUD ORQALI PROTEKSIYA QILISH

Tillaboyeva Muvazzam Baxtiyorovna
Farg‘ona davlat unversiteti
muazzamtillaboyeva2@gmail.com
Qahhorov Olimjon Ibragimovich
Namangan viloyat ma’muriy sudi

Annotatsiya: *Konstitutsiya normalari va Fuqarolik kodeksi prinsiplari asosida uy-joy daxlsizligi hamda mulkdor huquqlarining sud orqali proteksiyasi tahlil qilingan. Davlat ehtiyojlari uchun erlarni olib qo‘yish va ommaviy servitut munosabatlarida ma’muriy o‘zboshimchaliklarni jilovlash, raqamli "Veto" tizimini joriy etish hamda adolatli kompensatsiya mexanizmlari bo‘yicha tizimli tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ijtimoiy davlat, uy-joy daxlsizligi, mulkdor huquqlari, sud proteksiyasi, ommaviy servitut, kompensatsiya, raqamlashtirish, Lex.uz, Konstitutsiya, Fuqarolik kodeksi.*

Аннотация: *На основе конституционных норм и Гражданского кодекса проанализированы неприкосновенность жилища и судебная протекция прав собственников.Выдвинуты системные рекомендации по ограничению административного произвола при изъятии земель для государственных нужд и публичном сервитуте, внедрению цифровой системы «Вето» и механизмам справедливой компенсации.*

Ключевые слова: *Социальное государство, неприкосновенность жилища, права собственников, судебная протекция, публичный сервитут, компенсация, цифровизация, Lex.uz, Конституция, Гражданский кодекс.*

Abstract: *Based on constitutional norms and Civil Code principles, the housing inviolability and judicial protection of owners' rights are analyzed. Systemic recommendations are provided to curb administrative arbitrariness in land acquisition for state needs and public easements, implement a digital "Veto" system, and develop fair compensation mechanisms.*

Keywords: *Social state, housing inviolability, owners' rights, judicial protection, public easement, compensation, digitalization, Lex.uz, Constitution, Civil Code.*

KIRISH

Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida konstitutsiyaviy ijtimoiy davlat prinsiplarini qaror toptirish, birinchi navbatda, fuqarolarning eng fundamental ehtiyojlaridan biri bo‘lmish uy-joy daxlsizligi kafolatlari hamda xususiy mulk subyektlarining huquqlarini sud orqali proteksiya (himoya) qilish mukammalligi bilan o‘lchanadi. Konstitutsiyaviy-huquqiy munosabatlar dinamikasida ommaviy manfaatlar (davlat va jamiyat ehtiyojlari) hamda subyektiv mulkiy huquqlar o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash, ijro hokimiyati organlarining ma’muriy o‘zboshimchaliklarini cheklovchi sud nazorati filtrlarining ta’sirchanligiga bog‘liqdir. Siyosiy-huquqiy sabab-oqibat qonuniyatiga ko‘ra, mulkdor huquqlarini himoya qilishning odil sudlov pretsedentlariga tayangan barqaror mexanizmlari (sabab) — jamiyatda huquqiy nigilizm inqiroziga barham berishni, ijtimoiy barqarorlikni hamda fuqarolar farovonligini (oqibat) real kafolatlovchi bosh imperativ hisoblanadi.

Ushbu ijtimoiy-huquqiy kafolatlarning poydevori yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 47-moddasida oliy yuridik kuch bilan mustahkamlab qo‘yilgan . Unga ko‘ra, har kim uy-joyli bo‘lish huquqiga ega bo‘lib, hech kim sudning qarorisiz va qonunga zid tarzda uy-joyidan mahrum etilishi mumkin emasligi qat’iy belgilangan. Eng muhimi, uy-joyidan mahrum etilgan mulkdorga uy-joyning qiymati hamda u ko‘rgan zararlarning o‘rni qonunda nazarda tutilgan hollarda oldindan hamda teng qiymatda (kompensatsiya) qoplanishi ta’minlanishi konstitutsiyaviy majburiyat sifatida yuklatilgan. Davlatning uy-joy qurilishini rag‘batlantirishi va aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalarini uy-joy bilan ta’minlashi to‘g‘risidagi normalar ijtimoiy davlatning fuqarolar oldidagi gumanistik mas’uliyatini aks ettiradi hamda ma’muriy apparatning ekspropriatsiya (mulkni majburiy tortib olish) vakolatlarini sud qarori filtri orqali qat’iy chegaralaydi.

Mulk daxlsizligi tizimining iqtisodiy va falsafiy o‘zagi Konstitutsiyaning 65 va 66-moddalari normalarida uzviy davom ettirilgan. O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etishi, barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va xususiy mulkning daxlsizligi fuqarolar farovonligini oshirishning bosh drayveridir. Mulkdor o‘ziga tegishli mol-mulkka o‘z xohishicha egalik qilish,

undan foydalanish va uni tasarruf etish subyektiv huquqiga ega bo‘lsa-da, qonunchilik ushbu foydalanish atrof-muhitga zarar yetkazmasligi, jamiyat va davlatning qonuniy manfaatlarini buzmasligi shartligini belgilaydi. Biroq, amaldagi huquqni qo‘llash amaliyotining tahlili shuni ko‘rsatadiki, davlat va jamiyat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo‘yilishi (snos) jarayonlarida ma’muriy organlar tomonidan zarar miqdorini aniqlash hamda kompensatsiyalarni oldindan to‘lash qoidalarining buzilishi sud organlari zimmasiga mulkdor huquqlarining protsessual proteksiyasini kuchaytirish majburiyatini yuklamoqda.

Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — yangi tahrirdagi Konstitutsiyaviy normalar hamda “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun prinsiplari prizmasidan, uy-housing daxlsizligi institutidagi tizimli muammolarni kriminologik va yuridik jihatdan tahlil etishdan iboratdir. Shuningdek, ma’muriy idoralarning qonunga xilof qarorlari ustidan fuqarolik va ma’muriy sudlov nazorati samaradorligini oshirish, mulkdorga yetkazilgan zararlar hamda boy berilgan foydalaning real bozor qiymati asosida undirilishi bo‘yicha yagona va barqaror sud amaliyotini shakllantiruvchi modernizatsiyalashgan huquqiy-preventiv mexanizmlarni ishlab chiqish tadqiqotning o‘zak nuqtasidir.

Konstitutsiyaviy ijtimoiy davlat tamoyillarini amalga oshirish va uy-joy daxlsizligi kafolatlarini ta’minlash mexanizmlari subyektiv mulk huquqining qonuniy doirasi hamda uning chegaralanish mezonlari o‘rtasidagi mutanosiblikka tayanadi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 171-moddasiga muvofiq, uy-joyga bo‘lgan mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlarni amalga oshirish xususiyatlari qonunchilik bilan tartibga solinishi mustahkamlangan . Mazkur xususiyatlar tizimida mulkdor o‘z subyektiv huquqlarini mutloq erkinlik asosida emas, balki qonuniy shartlar doirasida amalga oshirishi majburiydir. Kodeksning 172-moddasi normalarida belgilanganidek, mulkdorning o‘z huquqlarini amalga oshirishi boshqa shaxslarning huquqlarini va qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart. Mulkdor o‘zining ustunlik mavqeyini suiiste’mol qilishga, boshqalarning haq-huquqlarini kamsitishga hamda fuqarolarning sog‘lig‘iga va atrof-muhitga zarar yetkazishga haqli emasligi ma’muriy-huquqiy va fuqarolik-huquqiy majburiyatlarning uzviyligini ta’minlovchi dastlabki protsessual filtrdir.

Biroq, ommaviy-huquqiy munosabatlar transformatsiyasi sharoitida, mulkdor huquqlarining sud orqali proteksiya qilinishi zaruriyati ko‘pincha qo‘shnichilik huquqi va o‘zganing yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanish, ya’ni servitut

instituti munosabatlarida keskin namoyon bo‘ladi. Fuqarolik kodeksining 173-moddasiga ko‘ra, ko‘chmas mulk egasi qo‘shni yer uchastkasi egasidan piyoda yoki transportda o‘ta olish, kommunal tarmoqlarni (elektr, aloqa, quvur liniyalari) o‘tkazish va foydalanish maqsadida servitut huquqini berishni talab qilishga haqlidir. Siyosiy-huquqiy sabab-oqibat qonuniyatlariga ko‘ra, ixtiyoriy bitimga muvofiq servitut shartlarida murosaga kelinmagan holatlarda, bahsning sud tomonidan da’vo tartibida adolatli hal etilishi *(sabab)* — mulkdorning asossiz mulkiy cheklovlardan himoyalanishini hamda uy-housing daxlsizligi kafolatlarini *(oqibat)* ta’minlaydi [Lex.uz]. Yer uchastkasida servitut belgilanishi uning egasini egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish huquqlaridan mahrum etmasligi haqidagi norma shaxsiy mulk daxlsizligining muhim kafolatidir.

Ushbu institutning kriminologik va yuridik jihatdan eng latent hamda muammoli nuqtasi — jamoat ehtiyojlari uchun tegishli davlat organi tomonidan qonun hujjatlari asosida ommaviy servitutning belgilanishi hisoblanadi (173-moddaning to‘rtinchi qismi). Amaliyotda mahalliy ijro hokimiyati organlari (hokimliklar) yoki davlat korxonalari tomonidan "jamoat ehtiyojlari" tushunchasini o‘ta keng talqin qilish hamda mulkdorning roziligisiz yoki unga munosib oldindan teng qiymatda kompensatsiya to‘lamasdan turib mulkidan cheklangan tarzda foydalanish holatlari kuzatilmoqda. Bunday ma’muriy o‘zboshimchalik va "qo‘l boshqaruvi" usullari fuqarolar o‘rtasida huquqiy nigilizm unsurlarini chuqurlashtirib, ijtimoiy davlat prinsiplariga bo‘lgan ishonchni zaiflashtiradi. Demak, ommaviy servitut yoki majburiy cheklovlar qo‘llanilganda ham, mulkdor huquqlarining poymol etilmasligi uchun protsessual filtrlarni raqamlashtirish hamda har bir ma’muriy qaror ustidan sud nazorati tizimining real mustaqilligini ta’minlash Yangi O‘zbekiston sud-huquq tizimi oldidagi kechiktirib bo‘lmas oliy imperativdir.

Uy-joy daxlsizligining mulkiy-huquqiy tizimidagi eng dolzarb kolliziyalar (ziddiyatlar) ayniqsa davlat va jamiyat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarining olib qo‘yilishi (*snos*) hamda ommaviy servitut tushunchasining amaliyotda noaniq talqin qilinishi oqibatida vujudga kelmoqda. Fuqarolik kodeksining 172-moddasiga ko‘ra, mulkdor o‘z huquqlarini amalga oshirayotganda boshqalarning manfaati va ekologik xavfsizlikni buzmaslik majburiyatiga ega bo‘lsa-da, ijro hokimiyati organlari tomonidan ommaviy servitut belgilash jarayonida mulkdorning o‘z ashyoviy huquqlaridan cheklanish darajasi ko‘p hollarda adolat mezonlariga mos kelmaydi. Konstitutsiyaning 47-moddasida kafolatlangan "oldindan va teng qiymatda qoplash" prinsipi faqatgina mulk huquqining batamom tugatilishiga (binolarni buzishga) nisbatan qo‘llanilib, ashyoviy huquqlarning cheklanishi (servitut natijasida mulk

qiymatining pasayishi) oqibatida mulkdor ko‘radigan iqtisodiy zararlarni kompensatsiya qilish predmeti ma’muriy organlar tomonidan e’tiborsiz qoldirilmoqda.

Ushbu muvozanatning buzilishi sud organlari zimmasiga mulkdor huquqlarining protsessual proteksiyasini kuchaytirish majburiyatini yuklaydi. Oliy sud Plenumi qarorlarida belgilanganidek, agar ma’muriy idora tomonidan ommaviy ehtiyojlar vaji bilan fuqaroning yeridan transport yoki kommunikatsiya liniyalari o‘tkazish talab qilinsa, ushbu cheklov mulkning bozor qiymatiga ta’sir ko‘rsatishi muqarrar. Fuqarolik kodeksining 173-moddasida servitut belgilash bo‘yicha murosaga kelinmagan taqdirda bahsning sud tomonidan hal etilishi protsessual adolat kafolatidir. Biroq, amaliyotda mahalliy ijro hokimiyati apparatining yakka tartibdagi ma’muriy qarorlari sud nazorati filtrlaridan chetda qolib, fuqarolarda ma’muriy tobelik refleksini kuchaytirmoqda. Demak, konstitutsiyaviy ijtimoiy davlat konsepsiyasi talablaridan kelib chiqib, mulk daxlsizligi cheklovlarini to‘liq raqamlashtirish hamda har qanday ma’muriy-ashyoviy cheklov uchun oldindan adolatli kompensatsiya to‘lash tizimini sud nazorati ostiga olingandagina real qonun ustuvorligiga erishish mumkin.

1. Ommaviy servitut belgilash jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish va "Mulkdor roziligi — Raqamli veto" tizimini joriy etish. Amaliyotda mahalliy hokimliklar va davlat organlari tomonidan jamoat ehtiyojlari vaji bilan fuqarolarning uy-joy va yer uchastkalari daxlsizligini asossiz cheklash (ommaviy servitutlar joriy etish) holatlarini bartaraf etish lozim. Taklif: Uy-joy va erkin ko‘chmas mulkka nisbatan har qanday ma’muriy cheklov o‘rnatish jarayonlarini inson omilidan ajratish maqsadida yagona elektron platforma yaratilishi shart. Davlat organi tomonidan ommaviy servitut taklif etilganda, tizim avtomatik ravishda mulkdorga raqamli xabarnoma yuborishi va mulkdor rozi bo‘lmagan taqdirda, ma’muriy hujjat ijrosi sud qarorisiz avtomatik tarzda bloklanishi (raqamli veto) qonunchilikda majburiy imperativ sifatida mustahkamlanishi shart.

2. Ko‘chmas mulk huquqi cheklanganligi (servitut) natijasida mulk qiymati pasayishini majburiy qoplash (Kompensatsiya) tartibini belgilash. Amaldagi qonunchilikda yer uchastkasi davlat ehtiyojlari uchun butunlay olib qo‘yilgandagina kompensatsiya to‘lash tizimi aniq ishlamoqda, biroq kommunikatsiya liniyalari o‘tkazilishi (servitut) oqibatida ko‘chmas mulk bo‘lgan uy-joyning bozor bahosi pasayishi oqibatlari hisobga olinmayapti. Taklif: Fuqarolik kodeksining 173-moddasiga qo‘shimcha kiritib, ommaviy yoki xususiy servitut

belgilanishi natijasida uy-joy yoki yer uchastkasining umumiy bozor qiymati qanchalik pasayganligi mustaqil baholovchilar tomonidan aniqlanishi hamda ushbu iqtisodiy zarar summasi davlat yoki manfaatdor subyekt tomonidan mulkdorga oldindan va to‘liq to‘lanishi majburiy ekanligi qonunan reglamentatsiya qilinishi shart.

Ilgari surilgan proaktiv va konstitutsiyaviy-huquqiy tashabbuslarning sud-ma’muriy amaliyotga integratsiya qilinishi quyidagi ijobiy natijalarni kafolatlaydi:

Protsessual proteksiya: Ma’muriy organlar tomonidan "jamoat ehtiyojlari" tushunchasini suiiste’mol qilish va fuqarolarni ma’muriy tobelikda ushlab turish amaliyotiga batamom barham beriladi, har bir cheklov faqat sud filtri nazorati ostida amalga oshiriladi.

Mulk daxlsizligi daxlsizligi: Uy-joy va erkin ko‘chmas mulkka ega bo‘lgan fuqarolarning ashyoviy huquqlari har qanday yashirin iqtisodiy zararlardan to‘liq himoyalanadi, bu esa jamiyatda huquqiy nigilizm unsurlarini yo‘qotadi.

Yagona sud amaliyoti: Fuqarolik va ma’muriy sudlarda uy-housing daxlsizligi va servitut munosabatlariga oid nizolarni hal etishda Konstitutsiyaning 47-moddasi talablariga mos yagona, barqaror va adolatli odil sudlov pretsedentlari shakllanadi.

Ushbu tizimli maqsadlarga erishish ma’muriy va fuqarolik-huquqiy munosabatlarning har bir bosqichida preventiv monitoring samaradorligiga tayanib, byurokratik tendensiyalarni barvaqt bartaraf etish imkonini beradi [Lex.uz]. Ilg‘or xalqaro konstitutsiyaviy va ijtimoiy-huquqiy standartlarning implementatsiya qilinishi, protsessual adolat qoidalarining hamda mulkiy daxlsizlikni sud orqali proteksiya qilish tizimining rivojlantirilishi fuqarolarning davlat organlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Sotsiologik, maxsus va huquqiy tahlillarning muntazam o‘tkazilishi, ommaviy boshqaruvdagi o‘zboshimchaliklarni real vaqt rejimida prognoz qilish hamda qonunchilikdagi subyektiv byurokratiya o‘choqlarini to‘liq jilovlash imkonini beradi. Axborot olish erkinligi, arizachiga va mulkdorga protsessual yordam ko‘rsatish hamda davlat idoralari faoliyatining konstitutsiyaviy shaffofligi ta’minlanishi esa, fuqarolarning huquqiy ongidagi har qanday deformatsiyalarni jilovlab, ma’muriy o‘zboshimchalikka qarshi daxlsiz ijtimoiy-huquqiy to‘siq yaratadi. Vazirlar Mahkamasi darajasida hukumat qarorlarining va mahalliy hokimlik aktlarining kolliziyalardan doimiy ravishda tozalanib borilishi, O‘zbekistonda uzoq muddatli va barqaror huquqiy ekotizim poydevorini mustahkamlaydi. Protsessual adolat qoidalarining va ma’muriy-fuqarolik sudlov nazoratining rivojlantirilishi — shunchaki davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi

emas, balki kelajak avlod uchun adolatli ommaviy-huquqiy makon hamda inson kapitalining xavfsiz taraqqiyotini kafolatlovchi strategik imperativdir.

Yakuniy xulosa sifatida aytish joizki, taklif etilayotgan elektron bayonnoma tizimlari hamda protsessual muddatlarni avtomatlashtirilgan bloklash mexanizmlarining qonunchilikka implementatsiya qilinishi davlat xizmatchilarida qonuniylik va xolislik refleksini mustahkamlaydi. Universal ma’muriy buyruqbozlik (imperativ) modelidan to‘liq raqamlashgan, proaktiv va Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeks nazorati ostidagi muvozanatlashgan boshqaruv ekotizimiga o‘tish — Yangi O‘zbekistonda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashning hamda demokratik huquqiy davlat poydevorini mustahkamlashning eng oliy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi** (yangi tahriri).2023-yil
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (Birinchi va ikkinchi qismlari71, 172 va 173-moddalar)
3. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.